

ZAMONAVIY BOZOR TUSHUNCHASI, UNING MOHIYATI VA VAZIFALARI

Shaynazarov Alisher

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Ta'lim kredit tizimini boshqarishsektori bosh mutaxasisi

<i>Annotation:</i>	<i>Hozirgi zamonaviy dunyoda mamlakatlar yuksalishiga asosiy sababchi bo'lib xizmat qiladigan mamlakat iqtisodiyotidir. Vaholanki, rivojlangan mamlakatlar ham o'z iqtisodiyotini yuksaltirish orqali cho'qqiga chiqadi. Bu maqolada mamlakat iqtisodiyotini qanday qilib yuksaltirish yoritiladi.</i>
<i>Keywords:</i>	<i>Iqtisodiyot, raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyot, robotexnika, elektron bozor, raqamli axborot texnologiya, mamlakat iqtisodiyoti, iqtisodiy</i>
<i>Information about the authors</i>	<i>yuksalish</i>

KIRISH

Bozor tushunchasi bozor iqtisodiyotining markaziy kategoriyasi bo'lib, Iqtisodiyot nazariyasida ham, xo'jalik yuritish amaliyotida ham, barcha mamlakatlar tajribasida ham, qullaniladigan ilmiy- amaliy tushunchadir. Bu tushuncha yuzaki qaraganda oddiy tushunchaga o'xshab ko'rinadi, ayrimlar bozorni tovarlar sotiladigan va xarid qilinadigan joy deb o'ylashadi. Lekin uning ichki mazmuniga e'tibor berilsa, u ko'p qirrali bo'lib, mazmuni o'zgaruvchan ekanligini turli davrlarda turli ma'noni anglatishini bilib olish mumkin. Bozor tushunchasi tovar ayirboshlashning kelib chiqishi va rivojlanishi bilan bogliq bo'lib, u ibtidoiy jamoa tuzumining oxirlarida kelib chiqqan va dastlab tovar almashuv, tovar ayirboshlash joyi yoki maydoni degan mazmuni anglatgan. Shuni aytib utish kerakki, bozor tovar ishlab chiqarishning ajralmas qismidir. Tovar ishlab chiqarish bo'lmasa bozor ham bo'lmaydi, bozor

bo'lmasa ishlab chiqarish ham bo'lmaydi. Bozor vujudga kelishida mehnat shakli, tashki savdo orqali jahon iqtisodiyoti bilan yakindan aloqada bo'lish, jahon iqtisodiy doirasigacha chiqish masalalari katta o'rin egallaydi. Bozor – bu iqtisodiy kategoriya sifatida xaridorlar va sotuvchilar hamda tovarlar va pul xarakati bo'yicha savdo vositalari o'rtasidagi muayyan iqtisodiy munosabatlar majmuyi bo'lib, u bozor munosabatlari subektlarining iqtisodiy manfaatlarini aks ettiradi va mehnat maxsulotlari ayirboshlanishini ta'minlaydi. Bozorning tuzilishi – bu bozor unsurlarining ichki qurilishi, joylashishi va tartibi, ularning bozor umumiy hajmidagi ulushi. Bozor tushunchasi nihoyatda ko'p qirrali tushuncha. Ishlab chiqarish taraqqiyoti va kishilar orasidagi iqtisodiy muomalalar rivojlana borishi tufayli bozor tushunchasi bir necha bor o'zgarib bordi. Dastlab bozor chakana savdo-sotiq jarayonlari amalga oshiriladigan oddiy bozor, savdo maydoni sifatida qarab kelingan. Buning sababi shundaki, bozorda ibtidoiy jamiyat parchalangan davrda, jamoalar orasida amalga oshiriladigan tovar almashuvlar muntazam tus ola boshlagan va ma'lum bir joy va ma'lum bir vaqtda olib borilar edi. Xunarmandchilik va shaharlar taraqqiy topishi bilan savdo-sotiq keng tus olib va bozor uchun alohida joylar ajratiladigan bo'ldi. Bozor to'g'risidagi ana shunday tushunchalar uz mohiyatiga ko'ra bizning davrimizgacha davom etib keldi. Ijtimoiy mehnat taqsimoti chuqurlasha borishi va tovar ishlab chiqarish rivojlanishi tufayli bozor tug'risidagi tushuncha ancha murakkab shakl ola boshladi. Bu tushuncha xozir mavjud bo'lgan iqtisodiy adabiyotlarda ham o'z aksini topgan. Masalan, frantsuz iqtisodchimatematik Kurno «bozor» deganda ma'lum bir savdo maydonini tushunmay, balki sotuvchi va xaridor orasidagi erkin tarzda olib boriladigan va narx-navo tez tenglashib turadigan butun xududni tushunish kerak, degan fikrni olg'a suradi. Keyinchalik, tovar ayirboshlash jarayoni rivoj topishi, pul-tovar-pul munosabatlari vujudga kelishi tufayli savdo-sotiq vaqti va joylarini boshqa shaklga keltirish mumkin bo'lib qoladi, natijada bozor savdo-sotiq maydoni degan tushuncha uning tom ma'nosini ifodalamay qoladi. Chunki bu vaqtga kelib ijtimoiy ishlab chiqarishning yangi tarkibi - muomala sohasi tashkil topadi. Natijada bozor terminining yangi ifodasi, tovar-pul almashishi jarayoni kelib chiqadi. Hozirgi kunda bozor xo'jalik sub'ektlari orasidagi xo'jalik aloqalari amalga oshiriladigan soha deb qaraladi. Bozor tushunchasi to'g'risida

yuqorida aytib o'tilgan fikrlar tarixiy bosqichlar nuqtai nazaridan iqtisodiy hodisa deb qaraladigan bo'lsa, uning turli tomonlarini ifodalab beradi. Bozor iqtisodiy kategoriya sifatida ayriboshlash, savdo-sotiq kabi boshqa qator kategoriyalar bilan yaqindan bog'langan. Bozor- tsivilizatsiya maxsulidir. Siyosiy iqtisod nuqtai-nazaridan olib qaraydigan bo'lsak bozor tovar xo'jaligi kategoriyasidir. Bozor turlari Bozor turli tuman kurinishga ega bo'lib, uning eng oddiy turlari tijorat do'konlari, avtomobillarga yog' quyish shaxobchalari, qishloq xo'jalik maxsulotlari bozori kabilar bo'lsa, yuqori darajada tashkil qilingan hamda ancha murakkab shakillari birjalar, auktsionlar va chet el valutalari bozori hisoblanadi. Bozor obekti — bozorda sotiladigan tovarlar va xizmatlar, jumladan oziq – ovqat, kiyim – kechak, ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchi va boshqalar tushuniladi, yani nima sotilsa hammasi bozor obektlariga kiradi. Hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlar bozorlarida 25 mln. turdan ko'p narsalar sotiladi. ***Bozor obektlari bo'yicha, yani sotiladigan narsalarning turiga qarab quyidagi bozorlarga bo'linadi:***

- Xalq istemoli tovarlari va xizmatlar bozori.
- Ishlab chiqarish vositalari yoki resurslar bozori.
- Mehnat (ish kuchi) bozori.
- Moliya (qimmatli qog'ozlar) bozori.
- Intellektual tovarlar bozori.
- Axborotlar bozori.

Xalk iste'mol tovarlari va xizmatlar bozori iste'molchilar bozori bo'lib, aholi uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlarning oldi-sotdisini bildiradi. Iste'mol bozorida aholi o'z iste'moli uchun tovarlar va tovar sifatidagi pulli xizmatlarni xarid qiladi. Ishlab chiqarish resurslari (vositalari) bozori ishlab chiqarishni yuritish uchun zarur bo'lgan va tovarga aylangan mehnat vositalari, hom ashyo materiallarining to'g'ridan-to'g'ri yoki vositachilar orqali oldi-sotdi qilinishi. Bu bozorda mashina, uskuna, asboblari, bino, yer, xom ashyo, yoqilg'i va materiallar oldi-sotdi qilinadi. Tovarlar bozori aniq shakllarda tashkil topadi. Bu shakllarga yarmarkalar, tovar birjalari, savdo uylari, ulgurji va chakana savdo firmalari, Har xil magazinlar, do'konlar, katalog

savdosini uyushtiruvchi tashkilotlar, eksport va import tashkilotlari kiradi. Bozorda firmalardan tashqari agent (vakil) va brokerlar (dallollar) ham borki, ular ham xaridor, ham sotuvchi nomidan ish yuritadilar, lekin ular tovarlar egasiga aylanmaydilar, o'zganing mulki bo'lgan tovarlarni ayirboshlanishiga xizmat qiladilar. Tovar xarakatini chakana savdo faoliyati yakunlaydi. Bu faoliyat bilan ham, savdo (firmalari shug'ullanadi, ular tovarni bevosita iste'molchiga sotadilar. Chakana savdo qiluvchilar ko'pchilik bo'ladi. Mehnat bozori — ish kuchini oldi-sotdi qilish munosabatini bildiradi. Mehnat bozorining bir tomonida ish kuchi egasi tursa, ikkinchisida ish kuchiga muhtoj korxonalar, firma turadi. Mehnat bozori aniq shakllarda yuz beradi, ulardan eng muhimi — mehnat birjasidir. Birjada ish kuchiga talab va ish kuchi taklifi bir-biri bilan bog'lanadi. Birja bir vaqtning o'zida ham ish kuchini sotuvchi, ham uning xaridori nomidan ish ko'radi. Mehnat bozorida birjalardan tashqari ishga yollash bilan shug'ullanuvchi xususiy firmalar ham mavjud. Moliya bozori. Bu bozor tizimining g'oyat muhim unsuri bo'lib, moliya resurslari (pul va pulga tenglashtirilgan qog'ozlar) bozoridir. SHu boisdan moliya bozori ikkiga ajraladi: iste'molni qondiradigan pul bozori va kapital bozori. Qimmatbaho qog'ozlar bozorida aktsiya, obligatsiya, veksel, chek, depozit, sertifikatlar oldi-sotdi qilinadi va bozor amalda fond birjalari, auktsionlar va banklardan iborat bo'ladi. Moliya bozorining yana bir unsuri valuta bozoridir. Bu erda turli mamlakatlar valutasini oldi-sotdi qilinadi. Bozorda korxonalar, firma, davlat idoralari va fuqarolar qatnashadi. Moliya bozori pulni va qimmatbaho qog'ozlarni turli sohalar o'rtasida keragicha taqsimlab, iqtisodiyot o'sishigiga faol ta'sir etadi. Intellektual tovarlar bozori bozorning maxsus turi bo'lib aqliy mehnat mahsuli bo'lmish tovarlar va xizmatlarning ayirboshlanishini bildiradi. Bu erda sotuvchilar va xaridorlar maxsus tovar hisoblangan ilmiy g'oyalar, texnikaviy yangiliklar, san'at va adabiyot asarlari, xilma-xil axborotlarni oldi-sotdi etish yuzasidan munosabatda bo'ladilar. Intellektual tovarlar bozorida ilmiy-texnikaviy ishlanmalar oldi-sotdisi katta o'rin tutadi. U amalda patent litsenziya va nou-xau sotishdan iboratdir. Sotuvchilar va xaridorlarning birgalikdagi sa'y harakatlari bozorni keltirib chiqaradi, bozor esa ularni birlashtiruvchi mexanizm bo'ladi. Bozordagi oldi-sotdi ular tarkibiga iste'mol tovarlari, ishlab chiqarish vositalari bo'lgan tovarlar, ya'ni moddiy resurslar, ish qog'ozlar, aqliy

mehnat mahsuli bo'lgan tovarlar, har xil ishlab chiqarish uchun va iste'molchiga ko'rsatiladigan xizmatlar kiradi. Ishlab chiqarish qanchalik rivojlangan bo'lsa, bozor ob'ektlari shunchalik ko'p va xilma-xil bo'ladi. Hozigi rivojlangan mamlakatlarda bozor oborotiga deyarli 25 mln. xil tovar va xizmatlar kelib turadi. Bozorning sub'ektlari

- ishtirokchilari ham bir xil emas. Ular ikki guruhga bo'linadi: sotuvchilar va xaridorlar. Ular bozor munosabatlarida turli vazifani bajaradilar. Sotuvchilar – bozordagi tovar va xizmatlarni taklif etuvchi firma, korxonalar yoki ayrim ishlab chiqaruvchi, ish kuchi, ersuv, mashina-uskuna, bino-inshoot egasi, pul kapitali, qimmatbaho qog'ozlar va valuta sohiblaridan iborat bo'lib, ular o'z tovarlarini sotadilar yoki ijaraga beradilar. Xaridorlar keng qatlam iste'molchilardan iborat bo'lib, ular bozorga o'z talab-ehtiyoji va puli bilan chiqadilar. Xaridorlar oddiy iste'molchi fuqarolar, resurslar oluvchi va ish kuchini yollovchi tadbirkorlar, davlat idoralari, jamoat tashkilotlaridan iborat bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- Экономическая теория. Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. Под. Ред. В. Д. Камаева.-7- е изд, перераб и доп. - М.: «Гуманитарное издательство центр ВЛАДОС», 2000.

- F.Egamberdiyev, S. Topildiyev, J. Hamroqulov. Iqtisodiyot nazariyasi. –T.: “Iqtisodiyot- Moliya”, 2014.

- M. Yo'ldoshev, Sh.Mamatqulov, F. Yo'ldoshev Iqtisodiyot nazariyasi. –T.: “Ilm Ziyo”, 2014.

- www.gov.uz

- www.stat.uz

- www.tdiu.uz

- www.urdu.uz